

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەتقىقاتىدىكى يەڭگىلىكلەر

قىسقىچە مەزمۇنى: بۇ ماقالىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەققىدە يېزىلغان كىتابلارغا ۋە تەتقىقاتلارغا باھا بېرىلىپ، كۆرۈلگەن مەسىلە كۆرسىتىلىپ خاتالىقلار ئىزاھلىنىدۇ. ئىزدىنىشلەردىكى شائىرنىڭ تەرجىمىھالىنى توقۇلما قىلىش، ئەسەرلەرگە ئىدىيە يۈكلەش، مىسرالارنى ئۆزگەرتىۋېتىش، سۆزلەرنى قوشۇپ قويۇش ۋە پىكىرلەرنى زامانغا ماس قايتا قۇراشتۇرۇش قاتارلىق نۇقسانلار ھەققىدە تەھلىللەر يۈرگۈزۈلىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر (1901-1933) شېھىت بولغاندىن كېيىن ئەسەرلىرى تۇنجى بولۇپ 1947-يىلى ئۈرۈمچىدە چىقىدىغان «شىنجاڭ گېزىتى» دە ئېلان قىلىنغان⁽¹⁾. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىدا چىقىدىغان ژۇرناللاردىن «شەرق يۇلتۇزى» غا ۋە تەيۋەندە نەشر قىلىنغان بىر ئۇيغۇرچە ژۇرنالغا شائىرنىڭ شېئىرلىرى ئېلان قىلىنغان⁽²⁾. 1970 - يىللاردا ئۆزبېكچە نەشر قىلىنغان «ئۇلۇغ ئۆكتەبىر ۋە ئۇيغۇر ئەدەبىياتى» دېگەن كىتابتا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «بەر مەدەت»، «كۆرۈنگەن تاغ يىراق ئەمەس»، «كۆڭۈل خاھىشى»، «ئۈزۈلمەس ئۈمىد» ماۋزۇلۇق بىرنەچچە شېئىرى بېرىلگەن⁽³⁾. 1979-يىلدىن كېيىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرى «تارىم»، «تۇرپان»، «بۇلاق»، «شىنجاڭ گېزىتى» قاتارلىق نەشرى ئەپكارلاردا يورۇق كۆرۈشكە باشلىغان. ھازىرغىچە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەققىدە «بالدۇر ئويغانغان ئادەم»، «كەلگۈسىنىڭ شائىرى»، «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» قاتارلىق ئەسەرلەر ۋە بىر بالىلار رەسىملىك كىتابى نەشر قىلىنغان. مۇھەممەد شاھىنىياز يازغان «كەلگۈسىنىڭ شائىرى» ناملىق كىتابتا شائىرنىڭ بالىلىق ۋە ئۆسمۈرلۈك دەۋرى قەلەمگە ئېلىنغان. كىتابتىن ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ 8 يېشىدا «قۇرئان كەرىمنى»نى يادىلاپ بولغانلىقىنى، 1912-يىلغىچە تۇرپاندىكى داڭلىق

(1) «ئاچىل» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2008-يىلى 27-بەت.

(2) بۇ شېئىرنى شائىرنىڭ سىڭلىسى خەلىپىخان ئايلا (ھەدە) 1986 - يىلى ھەجگە بارغاندا، باھاۋىدىن ھاجى ئارقىلىق بىر كونا ژۇرنالدىن كۆچۈرۈۋالغان. مەزكۇر ژۇرنال خېلى بۇرۇن تەيۋەندە ئۇيغۇر يېزىقىدا نەشر قىلىنغان بولۇپ، بۇ ژۇرنالدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ بىر تۈركۈم شېئىرلىرى ئېلان قىلىنغانىكەن. («ئاچىل» 97-بەت).

(3) يۇقارقى كىتاب 13-بەت.

ئۆلىما ھەمدۇللاھ داموللامدا ئوقۇپ ئۇيغۇر دىۋان ئەدەبىياتىنى ۋە ئەرەب پارىسچىنى پىششىق ئۆگەنگەنلىكىنى، ئاندىن قازاندىن تەكلىپ قىلىنغان ھەيدەر سايرانى ۋە ئەلى ئىبراھىموفلاردا پەندە ئوقۇغانلىقىنى بىلىمىز. خېۋىر تۆمۈر يازغان «ئابدۇر ئويغانغان ئادەم» ناملىق كىتاپ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئويغىتىش ۋە ئاقارتىش بىلەن ئۆتكەن ياشلىق ھاياتىنى ۋە ئەقىدىسىگە ئۇيغۇن شېئىرلىك ماماتىنى ئوقۇرمەنلەرگە تەقدىم قىلغان. «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» تەتقىقات كىتابى بولۇپ 27 پارچە ماقالە ۋە ئەسلىمىلەردىن تەركىپ تاپقان. ماقالىلارنىڭ كۆپىنچىسى ئاساسەن پەرقسىز بولۇپ، ئىچىدىكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ قېرىنداشلىرى ۋە دوستلىرىنىڭ ئەسلىمىسى بەكمۇ قىممەتلىك تارىخىي ھۆججەتلەردۇر.

مەلۇمكى، چاغداش ئۇيغۇر ئەدەبىياتى تەتقىقاتىدا ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تېمىسى خېلى بۇرۇن قولغان ئېلىنغان ۋە مەخسۇس بىر ئىلمىي كىتاب نەشر قىلىنغان بولسىمۇ، نۇرغۇن توقۇلما بايانلار، خاتا مەلۇماتلار ۋە ئۆزگەرتىلگەن مەزمۇنلار كىشىنى بىئارام قىلىدۇ. ئالدى بىلەن شائىرنىڭ تەرجىمىھالىغا باققىنىمىزدا بەزى شۈبھىلىك نۇقتىلار دىققىتىمىزنى تارتىدۇ. مەسىلەن، «ئاچىل»دا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى سوۋېتتا ئوقۇش جەريانىدا سوۋېت سوتسىيالىستىك يازغۇچىسى ماكسىم گوركىننىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان، دېيىلگەن ۋە «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» دېگەن كىتابتا ئۇنى ماركسىزىملىق ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىلى قىلىپ كۆرسىتىشكە ئۇرۇنۇلغان. چۈنكى «1923-يىلى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر مەخسۇت مۇھىتى قاتارلىقلار بىلەن بىرگە ئىككىنچى قېتىم سوۋېت ئىتتىپاقىغا بېرىپ، يەنە ئۈچ يىل تۇرۇپ، بىلىم تەھسىل قىلدى، يەنى 1919-يىلى لېنىن رەھبەرلىكىدە موسكۋادا قۇرۇلغان «شەرق كوممۇنىستىك ئەمگەك ئۇنۋېرسىتېتى» نىڭ 1921-يىلى تەسىس قىلىنغان جۇڭگو سىنىپىدا ئوقۇدى»⁽⁴⁾ دېيىلگەن. ئىزدىنىش جەريانىدا بۇنىڭ توقۇلما ئىكەنلىكى ئايان بولدى. 1923-يىلىدىن 1926-يىلغىچە شەرق كوممۇنىستىك ئەمگەك ئۇنۋېرسىتېتىغا ئۇيغۇر دىيارىدىن ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىنمىغان.⁽⁵⁾ ئۇ چاغلار ياكى زېڭىشنىڭ

(4) «ئاچىل» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 5-بەت.

(5) <http://uyghur-studies.com/wp-content/uploads/2015/10/Uyghur-papers-7-Sabine-Trebinjac.pdf>

سوۋېت بىلەن ئۆز ئارا بىخەتەرلىككە كاپالەتلىك قىلىش ۋە ھەر ئىككى تەرەپتىكى ئۆكتىپىلىككە يول قويماسلىق ھەققىدە بېتىملەشكەن دەۋىر ئىدى. شۇڭا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئورتا ئاسىياغا سودىگەر سالاھىيىتىدە چىقىپ روسچە ئۆگەنگەنلىكى ئەمەلىيەتكە بىر قەدەر ئۇيغۇن، قالدېسى رىۋايەت. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەسەرلىرىنىڭ سانى ھەققىدىمۇ ھەرخىل مەلۇماتلار بېرىلگەن. 70 پارچىدىن ئارتۇق دېگەنلەرمۇ 200 پارچىدىن ئارتۇق دېگەنلەرمۇ، ھەتتا 250 دىن ئارتۇق دېگەنلەرمۇ بار. ئەمەلىيەتتە «ئاچىل» غا كىرگۈزۈلگەن شىئېر 52 پارچە. نېمە ئۈچۈنكى شائىر 1923-يىلغا بىر پارچە ھېكايە بىرىنچى قېتىم نەشر قىلىنغان «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شىئېرلىرى» ۋە مەزكۇر كىتابنىڭ ئىككىنچى نەشرى بولغان «ئاچىل» غا كىرگۈزۈلمەي قالغان. شۇڭا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىلمىي بىر تەرجىمىھالىنى تۇرغۇزۇپ چىقىش تەتقىقاتىنىڭ بىرىنچى قەدىمى ھېسابلىنسا كېرەك.

ئۇيغۇرلاردا 80-يىللاردىن كېيىن باشلانغان ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھەققىدىكى تەتقىقاتلاردا شائىر ئەسەرلىرىگە ئىدىيە يۈكلەش خاھىشى ئېغىر بولغان. ئىزدىنىشلەردە كوممۇنىستىك جوڭگۇدا قوللىنىلغان ماركسىزىملىق ئەدەبىيات چۈشەنچىسى يېتەكچى قىلىنغان بولۇپ تەتقىقاتچىلار ماكان ۋە زامان چەكلىمىلىكى سەۋەبلىك ئەسەرلەرنى تەييار قىلىپلارغا سېلىپ باھالىغان، ياكى شۇنىڭغا مەجبۇر بولغان. مەسىلەن، «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئۆزىنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەت پائالىيەتلىرى ئارقىلىق ھازىرقى زامان ئۇيغۇر ئەدەبىياتىدا رېئاللىق ئىجادىيەت مېتودىنى ئەۋج ئالدۇرغان خەلقپەرۋەر، ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتىك شائىر بولۇپ، يېڭى زامان دېموكراتىك ئۇيغۇر ئەدەبىياتىنىڭ بايراقدارلىرىنىڭ بىرىدۇر»⁽⁶⁾. بۇ باھا جوڭگۇدا ئەدەبىياتنىڭ كوممۇنىستىك ھاكىمىيەتتىن بۇرۇنقى ئەھۋالىغا بېرىلگەن قېلىپلاشقان باھانىڭ تەرجىمىسى بولۇپ، شائىر ئەسەرلىرى مۇشۇ باھاغا ئۇيغۇنلاشتۇرۇپ تەھلىل قىلىنغان. تەتقىقاتچىلار شائىرنى دېموكراتىك ئىدىيەنىڭ بايراقدارى دېيىش ئۈچۈن تۇرپاندا كاپىتالىزم بىخلىرى شەكىللەنگەن دېيىشكە مەجبۇر بولغان⁽⁷⁾. چۈنكى ماركسىزمچىلارچە دېموكراتىك ئىدىيە كاپىتالىستىك جەمئىيەتنىڭ ئالاھىدىلىكى ئىدى.

(6) «ئاچىل»، 8-بەت.

(7) «ئا.ئۇيغۇرنىڭ ئورنى» 53-بەت.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەسەرلىرىنىڭ ئىدىيە مەنبەلىرى ھەققىدىكى تەتقىقاتلاردىمۇ شۇ زامانغا ماس كەلمىمۇ، ئەسەرلەرنىڭ ئەسلى مەزمۇنىغا زىت چۈشەنچىلەر قوشۇپ قويۇلغان. مەسىلەن، «...شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى بىلەن سۇن جۇڭشەن ئەپەندىنىڭ «سەنمىنچۇيى (ئۈچ مەسلەك) ئىدىيەسى شىنجاڭغا يۈزلەنگەنلىكى، نەتىجىدە شىنجاڭدىكى دېموكراتىك پىكىر ئېقىمى تېخىمۇ كېڭىيىشكە باشلىغانلىقى. 1920 - يىللارنىڭ ئالدى-كەينىدە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەسىرى شىنجاڭدىكى ئاز سانلىق مىللەت زىيالىيلىرىنىڭ ئېڭىنى ئويغىتىشتا بەلگىلىك رول ئوينىدى. تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبى ۋە شىمالدا مەرىپەتچىلىك پائالىيەتلىرى ئالدى بىلەن ئەدەبىي ئىجادىيەت شەكلى ئارقىلىق مەيدانغا كەلدى»⁽⁸⁾. بۇ بايانلار ئەينى دەۋىر ئۇيغۇر رىيالىلىقىغا ئۇيغۇنسىز بولۇپ پاكىت ئاساسى يوق بولغاننىڭ ئۈستىگە شائىر ئەسەرلىرىنىڭ روھىغا پەقەتلا ماس كەلمىگەن. شائىرنىڭ:

رۇسىيە ئاقچاسىمۇ سەردىن ئوشۇق توختاپ ئىدى،
ئەمدى بۇ كۈنگە كېلىپ، داچەن گە بىرنى ئالمىدى⁽⁹⁾.

دەپ يازغىنىدىن مەلۇمكى ئەينى دەۋىردە ئۇيغۇرلار چار پادىشاھنىڭ غۇلاپ سوۋېتىنىڭ قۇرۇلغانلىقى ۋە پۇلدا ئۆزگىرىش بولغىنىدىن بىخەۋەر قالغاچقا ساقلاپ يۈرگەن چار رۇس پۇلىنىڭ قۇرۇق قەغەزگە ئايلىنىپ قالغانلىقىنىمۇ بىلمىگەن. يېنىدىكى چار رۇسىيەدە ئىدىيەنىڭ ئۆزگەرگىنىدىن ئەمەس، پۇلنىڭ ئۆزگەرگەنلىكىدىنمۇ بىخەۋەر قالغان ئۇيغۇر جەمئىيىتىگە ئۆكتەبىر ئىنقىلابىنىڭ تەسىر قىلغانلىقى ئەقىلگە سىغمايدۇ. ئۇيغۇرلار بىلەن قوشنا ياشاپ قويۇق مۇناسىۋەتتە ئۆتىدىغان، قېرىنداش ۋە دىنداش بولغان ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەر ھاياتىدىكى ئۆزگىرىشتىن بىخەۋەر قالغان ئۇيغۇرلارنى ئارىلىقنى قاتمۇ قات تاغ ۋە چۆللەر ئايرىپ تۇرغان ئىچكىرىدە يۈز بەرگەن شىنخەي ئىنقىلابىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان دېيىش تېخىمۇ ئەقىلگە سىغمايدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ چاغلادا ئىچكىرىدىكى بۇ ئۆزگىرىشلەردىن ئۇيغۇرلارنى خەۋەردار قىلىدىغان ھېچ قانداق بىر

(8) «ئاچىل» 8 - بەت.

(9) «ئاچىل» (87 - بەت).

ئۇيغۇرچە مەتبۇئات بولمىغانلىقىمۇ بىر پاكىت. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئىجادىيەت بىلەن شۇغۇللانغاندا شىنخەي ئىنقىلابى مەغلۇپ بولۇپ ھاكىمىيەت شىمالىي مىلتاتارىستلارنىڭ قولىغا چۈشۈپ بولغان ئىدى. شۇڭا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىدىيەسىنى شىنخەي ئىنقىلابى بىلەن باغلاشنىڭ نە ئىلمىي ئاساسى، نە تارىخىي ئاساسى يوق. ئۇندىن باشقا شائىرنىڭ شىئېرلىرىدىن شىنخەي ئىنقىلابى ئىدىيەسىنى ئەكس ئەتكۈزۈپ بېرىدىغان ياكى سۈنچۈشكەن ئىدىيەسىنى يانستىدىغان بىرەر مىسرانى ئۇچراتمايمىز. ئەكسىچە شائىرنىڭ بايرىقى ئالماشسىمۇ ماھىيىتى ئۆزگەرمەي كېلىۋاتقان زالىملارغا بولغان نەپرەتنى ئوچۇق كۆرىمىز.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئۆكتەبىر ئىنقىلابىدىن ئىلھام ئالغانلىقىغا تۆۋەندىكى بىر كۈبلىتنى مىسال قىلىدىغانلار كۆپ،

ھەقىقەتنىڭ روھى قېچىپ كەتتى مېنىڭ دىيارىمدىن،
ئۇنىڭكى خۇش پۇراقى ھېچ كەتمىدى بۇ دىماغىمدىن.
ئىزدىدىم كۆپ، تاپمىدىم شەجەن-روجن سەھراسىدىن،
ئىزدىدىم تاپتىم-دە، ئالدىم لېنىننىڭ گۈلباغىدىن.

توغرا، بۇ بىر كۈبلىتتا لېنىن دېگەن بىر سۆز بار. ئەمما بۇ سۆزنى شائىر ئۆزى شۇنداق يازغانمۇ ياكى ساقلىغۇچىلار ئۆزگەرتىپ قويغانمۇ ياكى توپلاپ رەتلىگۈچىلەر قوشۇپ قويغانمۇ بىر نېمە دېمەك تەرس. نەشەرگە تەييارلىغۇچىلارنىڭ ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ كوممۇنىستىك ئىدىيەگە ئىگەلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن ئۇنىڭ موسكۇۋادا ئوقۇغانلىقىنى ئويدۇرۇپ چىقارغىنىدىن قارىغاندا ئەسەرلىرىگە بۇنداق بىرەر سۆنى قوشمايدۇمۇ دېيەلمەيمىز. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەگەر شائىرىمىز راستىنلا كوممۇنىستىك ئىدىيەنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغان بولسا شىئېرلىرىدا «مېنەتكەش خەلق، ئىشچىلار سىنىپى، خەلق ئازادلىقى، ئىنقىلابى ئاڭ...» دېگەندەك سۆزلەر كۆزگە چېلىققان بولاتتى.

«ئا.ئۇيغۇرنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» ناملىق كىتابتا شائىرنى سوتسىيالىستىك رېئالىزمچى ۋە كوممۇنىست قىلىۋېتىش ئىستىكى كۈچلۈك ئىزچىلىققا ئىگە⁽¹⁰⁾. ئۇندىن

(10) «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» 211-بەت.

باشقا شائىرنىڭ:

ساڭا ھاجەتمەن بۇ ئۇيغۇر،
دەردىگە تاپسۇن فارىغ⁽¹¹⁾.
ئۈمىدىن قالدۇرما يەردە،
بەر مەدەت، بەرگىل شۇرا⁽¹²⁾.

دېگەن شىئېرىدىكى «شۇرا» سۆزىمۇ سوۋېت ئىتتىپاقىغا ئىشارەت دەپ چۈشىنىلىپ تەھلىل قىلىنغان ۋە شائىر ئىدىيەسىنى ئۆكتەبىر ئىنقىلابىغا باغلاشقا ئۇرۇنۇلغان. مەزكۇر شىئېرنىڭ ئومۇمى مەزمۇنىغا قارىغانىمىزدا بۇنى توغرا دېيەلمەيمىز. چۈنكى شىئېرنىڭ باشتىكى قاپىيەلىرىدە «داۋا»، «شىپا»، «راۋا» كەلىمىلەرى قوللىنىلغانلىقىغا قارىغاندا بۇ كوپىلىتتا «شۇرا» سۆزىنىڭ مەنىسى «مەسلەھەت» دېگەنلىك بولۇپ باشقا مەنىنى چىقىرىش ئارتۇقچىدۇر.

شائىرنىڭ ئەدەبىي ئىجادىيەتتە كىملىرىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقى ھەققىدىمۇ تەتقىقاتلاردا ئاساسسىز بايانلار بار. دېيىلىشىچە جوڭگۇ ئىلغار يازغۇچىلىرى روس سوتسىيالىستىك ئەدەبىياتىنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانىمىش، ئابدۇخالىق ئۇيغۇرمۇ رۇسچە ۋە خەنچە بىلگەنلىكى ئۈچۈن ئوخشاش مەنبەدىن تەسىرلەنگەنلىكى⁽¹³⁾. بۇندىن باشقا تەتقىقاتلاردا شائىرنى «پىرولتارىيات يازغۇچىسى گوركىغا ئەگەشكەن»،⁽¹⁴⁾ قىلىپ بۇنىڭغا مىسال سۈپىتىدە شائىرنىڭ تۆۋەندىكى بىيىتىنى كۆرسىتىدۇ:

چىقار بوران تەرەپپال ئەگەر ھېچ ئويلماي تۇرساڭ،
ئەگەر قاتتىق چىقىپ كەتسە، يېپىپ تۇڭلۇك ئالالىغايۇمۇ.

بۇ مىسرانى ئىچىگە ئالغان شىئېرنىڭ ئومۇمى مەزمۇنىغا قارايدىغان بولساق «بوران» دېگەن سۆزنىڭ ماكسىم گوركىنىڭ «بوران قۇش قوشقى» دېگەن

(11) فارىغ - قۇتۇلماق.

(12) مەسلەھەت، كېڭەش.

(13) «ئاچىل» شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 2008-يىلى 14-بەت.

(14) «ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ۋە ئۇنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» 1988-يىلى (184-بەت)

نەسىرىنىڭ ماۋزۇسىغا ئوخشاپ قالغانىدىن باشقا پۈتۈن ئەسەرنىڭ گوركىنىڭ ئىدىيەسى بىلەن ھېچ بىر ئالاقىسى يوقلىقى بىلىنىدۇ.

ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىجادىيەتتە كىمنىڭ تەسىرىگە ئۇچرىغانلىقىنى بىلىش ئۈچۈن شائىر ھەققىدە يېزىلغان ئەسەرلەرگە باققىنىمىزدا ئۇنىڭ كىچىكىدە بوۋىسى مىجىت ھاجىغا نەۋائىينىڭ «سەددى ئىسكەندەر» ناملىق ئەسەرىنى دائىم ئوقۇپ بېرىدىغانلىقى مەلۇم بولىدۇ. ئۇنىڭسىزمۇ شائىر ئەسەرلىرىدە نەۋائى قەلىمىگە مەنسۇپ «پەرھات-شېرىن»، «لەيلى مەجنۇن» ئوبرازلىرىنى تىلغا ئالىدۇ. شائىرنىڭ نەۋائىدىن باشقا ئەزەربەيجان شائىرى فۇزۇلىنىڭ تەرىپىنى قىلغانلىقىنى دوستى ئېزىز نىيازنىڭ «مەرھۇم شائىر ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنى ئەسلەيمەن» دېگەن ئەسلىمىسىدىن بىلىمىز⁽¹⁵⁾. ئۇندىن باشقا تۆۋەندىكى

ھەقىقەتنىڭ ھۆكۈمى بىر بولۇر، ئەسلا بۇنىڭ تەخىرى يوق.
ئاپىرىن شائىر فۇزۇلى، قۇددۇسۇللا ئاپىرىن.

دېگەن مىسرالاردىمۇ شائىر فۇزۇلىنىڭ نامىنى تىلغا ئالىدۇ. شائىرنىڭ «باردۇر» رادىپلىق غەزىلىنىڭ جەدىتچى تاتار شائىرى ئابدۇللا توقاي (1886-1913) نىڭ شۇ رادىپتىكى شىئېرىغا مەزمۇنەن يېقىندۇر. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بىلەن ئابدۇللا توقاينىڭ ئەسەرلىرىنى سېلىشتۇرغىنىمىزدا بۇنداق يېقىنلىقنى تېخىمۇ كۆپ بايقايمىز. ئۇندىن باشقا ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ تاتارچە ئۆگىنىپ شىئېر يازغىدەك سەۋىيەگە يەتكەنلىكىمۇ ئۇنىڭ توقاي ئەسەرلىرىگە نەقەدەر مۇشتاق بولغانلىقىنى ئىسپاتلايدىغان ئامىلدۇر. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئەسەرلىرىدە كىلاسسىك ئەدەبىي تىلنى ئەمەس ئوقۇشلۇق خەلق تىلىنى قوللانغانلىقى، جەدىتچە مائارىپنى تەرغىپ قىلغانلىقى، پەندىن ئايرىلغان دىنى مائارىپقا شۇنداقلا خوراپات ۋە جاھالەتكە شىددەتلىك قارشى تۇرغانلىقى ئۇنىڭ ئابدۇللا توقاينىڭ جەدىتچىلىك پىكىرىنىڭ ۋارىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلايدۇ.

شائىرنىڭ دوستى ئېزىز نىيازنىڭ ئەسلىمىسىدە ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ

(15) يۇقارقى كىتاب 312-بەت

ئۇنىڭغا نامىق كامالنىڭ بىر بېيتىنى ئوقۇپ بەرگەنلىكىنى تىلغا ئالىدۇ⁽¹⁶⁾. نامىق كامال (1840-1888) تۈرك ئەدەبىيات تارىخىدىكى ئەڭ دەسلەپكى تىياتىر ۋە رومانلارنىڭ ئاپتۇرى. ئەسەرلىرىدە ۋەتەن، مىللەت ۋە ھۆرلۈك تېمىلىرىنى ئەڭ كۆپ يازغان، تۈرك ئەدەبىياتىنىڭ چاغداشلاشمىسىغا زور تۆھپە قوشقان ئەدىب. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر شېئىرلىرىنىڭ ئانا تېمىلىرىمۇ دەل يۇقارقىلاردىن ئىبارەت. دېمەك ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئىجادىيىتىگە تەسىر كۆرسەتكەن كىلاسسىك ئەدىبلەردىن نەۋائى ۋە فۇزۇلىنى سانساق، چاغداش ئەدىبلەردىن نامىق كەمال، ئابدۇللا تۇقايىنى كۆرسىتىمىز.

خۇلاسەلىسەك، ئۇيغۇردىكى ئابدۇخالىق ئۇيغۇر تەتقىقاتىدا تەرجىمىھالدىن تارتىپ ئەسەرلەرنىڭ تەھلىلىگىچە ئارتۇقچە سىياسىي رەڭلەر بىلەن بويالغانلىقى دىققەتنى تارتىدىغان مەسىلە. بۇ مەسىلە بىزگە شائىر ھەققىدىكى ئەستايىدىل ئىزدىنىشنىڭ زۆرۈرلىكىنى ئەسكەرتىدۇ. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر بۈگۈنكى ئۇيغۇر كىملىكىگە ئاساس سالغۇچىلاردىن بىرى. ئۇنىڭ ئۇيغۇر تەخەللۇسىنى قوللىنىشى تاشكەنتتە 1920-يىلى ئېچىلىپ ئۇيغۇرلارنىڭ مىللىي نامىنى ئەسلىگە كەلتۈرگەن يىغىن بىلەن ئالاقىدار بولۇشى ناتايىن. چۈنكى شائىر 1917-يىلى يازغان «ئۇيغۇر قىزى» مازۇلۇق شېئىرىدا ئۆز مىللىي نامىغا بولغان سۆيگۈسىنى ئىپادىلىگەن. ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ «ئويغان ئۇيغۇر» دېگەن شېئىرىمۇ قازاق شائىر مىرجاقىپ دۆۋلەتوۋنىڭ «ئويغان قازاق»، تۈرك ۋە تەنپەرۋەر شائىرى مەھمەت ئاكىف ئەرسونىڭ «ئويغان» دېگەن شېئىرلىرى بىلەن ئاھاڭداش بولۇپ تۈرك دۇنياسىدىكى ئورتاق ئويغىنىش ساداسىنىڭ ئۇيغۇرغا خاس ۋارىيانتىدىن ئىبارەت. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ئەسەرلىرىدە تەشەببۇس قىلىنغان جەدىتچىلىك ھەركىتى ۋە ئىدىيەسى ئەينى دەۋردە ئۇيغۇرلارنىڭ بىر مىللەت سۈپىتىدە ئويۇشىشىدا، ئورتاق مىللىي مەنپەئەتنى تونۇپ يېتىشى ۋە قوغدىشىدا، شۇنداقلا مىللەتنىڭ ئورتاق نىشان ۋە غايىگە قاراپ توغرىلىنىشىدا موھىم رول ئوينىغان. ئابدۇخالىق ئۇيغۇر ھېلىمۇ كۈنىمىزدە ئۇيغۇرلۇق ئويغىنىش ھەركىتىنىڭ بايراقدارى دەپ قارىلىدۇ⁽¹⁷⁾. شۇڭا بۇ ھەقتىكى تەتقىقاتنىڭ كۈچەيتىلىشى ۋە چوڭقۇرلاشتۇرۇلىشى ئۇيغۇرلارنىڭ بۈگۈنكى ۋە ئەتىكى مەۋجۇدلىقى داۋام قىلىشتا ئەجەللىك ئەھمىيەتكە ئىگە. ■

(16) «ئابدۇخالىق ئۇيغۇرنىڭ ئەدەبىياتىمىزدىكى ئورنى» 312-بەت.

(17) Justin Jon Rudelson: Oasis Identities: Uyghur Nationalism Along China's Silk Road.